

## ЧОЛҒУ ЖЎРЛИГИНИНГ ВОКАЛ АСАРЛАРДАГИ ЎРНИ

**Махмудова Сайёра Миралиевна**

Ўзбекистон давлат консерваторияси “Муסיқа назарияси”

кафедраси катта ўқитувчиси

***Аннотация:** Ушбу мақолада вокал асарлар таҳлилида чолғу жўрлигининг ўрни хақида сўз кетади. Чолғу жўрлигининг вокал асардаги ўрни, фактура турлари, киритиладиган қўшимча чолғу парчалари хақида маълумот берилади. Маълумотлар муסיқий мисоллар орқали хам кўрсатилади.*

***Калит сўзлар:** вокал санъати, нутқ оҳанги, вокол куй, чолғу партияси, фактура турлари, чолғу парчалари, кириш, ритурнель, интерлюдия.*

Вокал муסיқаси санъатнинг муштарак тури сифатида ўрганилиши лозим. Унинг барча унсурлари ўзаро боғланиб, бир-бирини бойитиб мураккаб тизимни ташкил қилади.

Вокал асарни тўғри тушиниш ва таҳлил қилиш учун албатта муסיқий декламацияни хаққонийлиги, бадийлиги, ҳис-туйғу ва турли психологик ҳолатларни тўғри ифодаланганлиги масалаларини ўрганиш ва идрок этиш зарурдир. Вокал куйга нутқ оҳангини қатор хислатлари (тембр, куй, артикуляция) хамда лад, гармония, ритм, иборани ички тузилиши катта таъсир кўрсатади. Лекин куйни хусусиятларини, унинг характерини аниқлайдиган яна бир муҳим омил мавжуд. Бу вокал асарлардаги чолғу жўрлигидир.

Чолғу жўрлиги-якка қўшиқларда овозни қўллаб қўвватловчи сифатида вужудга келган. Кейинчалик вокал ансамбллар ва хорларда чолғу жўрлигида намоён бўлади. Чолғу жўрлиги ўрни жуда камтарин бўлиши мумкин масалан, фон ва тоналликни ушлаб турувчи, лекин аҳамиятли ўринни хам эгаллаши

мумкин. Кўпинча асосий музикий воқеа-ходисалар, мазмун айнан чолғу жўрлигида-оркестр партиясида, фортепиано ёки бошқа чолғу жўрлигида намоён бўлади.

Инсон овозига нисбатан чолғулар катта техник имкониятларга эгадир. Шунинг учун чолғу жўрлиги бир вақтда турли ролларни бажариши мумкин: умумлаштириш ва деталлаштириш, воқеа-ходисаларни ва матн ости маъносини ифодаловчи.

Чолғу партияси вокал партия томонидан охиригача ифодаланмаган мазмунни очиб бериш, вокал куйни олдиндан айтиб бериш, у билан диалогга (ёки тортишувга) киришиши, характерлар, мимика, пейзаж деталларини очиб бериши мумкин.

Жўрликдаги тасвирловчи музика фақат фон сифатида эмас балки матнни ички мазмунини ифодалайди.

Баъзи вокал асарларда чолғу жўрлиги қатъий шартли таркибий қисми ҳисобланмайди. Фольклорда кўпгина жанрлар чолғу жўрлигисиз ижро этилади. Профессионал музикада, айниқса хор музикаси чолғу жўрлигига эга эмас. Буларга, ўрта аср ва уйғониш даври музикаси хос жанрлар-мессалар, мадригаллар, канцоналар, вокал ансамбллар, а capella киради.

Чолғу жўрлигида фактурани ҳам ўзига хос аҳамияти мавжуд. Фактура – бу музикий материалнинг тузилиши ёкида музикий матнни баён этиш услубидир. Кенг маънода фактурани икки тури мавжуд: бир овозли ва кўп овозли. Бир овозли фактурага якка овоз ёки якка овозни октава жуфтланган кўринишини киритамиз. Кўп овозли фактура – тенг овозлар координациясига асосланган бўлади. Фактурани турли планда умумлаштирувчи бу- гармония ҳисобланади.

Вокал асарларда кўпинча гармоник жўрлик аккордли фактура орқали баён этилади. Бу фактура тури вокал куй тоналлигини ушлаб туриш, матнда содир бўладиган ўзгаришларни янада бўрттириб таъсирчанглигини ошириш учун

хизмат қилади. Масалан кейинги мисолда ҳам аккордли фактура асосан вокал нотани таъсирчанглигини ошириш учун қўлланилган<sup>14</sup>.

*al tempo* ♩ = 60

*ff*

Кўпгина вокал асарларда чолғу жўрлиги гармоник фигурация орқали ифодаланади. Албатта аккордли фактурага нисбатан бир қарашда гармоник фигурация бироз соддароқ , ўзига у қадар эътиборни жалб қилмайдиган жўрликдек. Лекин матндан келиб чиқган ҳолда гармоник фигурация вокал

<sup>14</sup> Фактурага мисоллар композитор М.Бафоевнинг вокал асарларидан олинган.

куйни ифодавийлигини бойитишга, безашга бўлган интилиши орқали асар мазмунини эшитувчига етказиб беришда асосий вазифани бажаради. Масалан, кейинги мисолда вокал куй у даражада кенг ривожловга эга эмас, асосий оҳангни бойитишда гармоний фигурациянинг аҳамияти катта.



Албатта вокал асарлар фақатгина битта фактурага асосланмаслиги бу табиий. Матндаги ҳиссиётларни ўзгариши, қаҳрамонларнинг ўзаро тўқнашуви ваҳоказолар ўз-ўзидан вокал куй ўзгариши кетидан фактура жиҳатидан ўзгаришларга учрайди. Мисолда фактурани ўзгариши мусиқада характер, кайфиятни ўзгарганлигидан далолат беради.

The image displays a musical score for a vocal and piano piece. It is written in 4/4 time and consists of two systems. The first system features a vocal line with the lyrics "Гур - баг - да га-риб" and a piano accompaniment. The piano part includes a *ff* (fortissimo) dynamic marking. The second system continues the vocal line with the lyrics "баг - да га-риб шод-мон бул - мас э-йиш" and the piano accompaniment. The piano part in the second system includes a *mp* (mezzo-piano) dynamic marking. The score is characterized by the use of triplets and complex textures in the piano accompaniment.

Замонавий мусиқада шундай асарлар учрайдики уларда гомофон ёки аралаш фактура ҳеч қандай гармоник асосга эга эмас. Лекин асосий белгиси-асосий овоз ва фонни қарама-қарши қўйилиши сақланиб қолинади.

Чолғу партияси қачон биринчи планга чиқади, қачонки овоз орқали етказиб бериш етарли бўлмай қолган жойларда. Матн ости мазмунни очиб бериш фақат чолғу ижроси орқали амалга оширилади.

Баъзи вокал асарларда *чолғу парчалари* киритилади. Камер ва вокал-симфоник мусиқада (опера, оратория, кантата) шундай бўлимлар бўладики, улар чолғу мусиқаси учун мўлжалланган бўлади. Булар кириш, увертюралар, интродукциялар, прелюдиялар, яқунлаш. Чолғу бўлимлар вокал бўлимлар орасига киритилади. Чолғу бўлимларнинг роли аниқ бадиий ғояга ёки уларни шаклдаги ўрнига боғлиқдир.

Вокал асарларда баъзан *кириш* бўлимлари мавжуд. Кириш бўлимлари ижрочи томонидан биринчи сўзлар талаффуз қилинишидан аввал,

тингловчиларни керакли тимсолга, умумий тон, хиссиётли атмосферага созлайди. Кўпинча киришга қараб сўз у ёки бу маънога эга бўлади.

Кенг тарқалган кириш турларини келтириб ўтаемиз:

➤ **фон вазифасини бажарувчи кириш.** Гоҳида бу бир неча аккорд бўлиб фақат белгиланган бир фактура тури сақланади. Лекин бундай турдаги киришда ҳам керакли хиссиётли тон ҳамда ёрқин тасвирий характерни ифодалайди. Шу бир неча аккордли кириш ҳам биринчи вокал ибораларни психологик жиҳатдан ишончли бўлишига хизмат қилади. Кириш бутун романс ёки кўшиққа хос бўлган фактура турини белгилаб беради.

➤ **мавзуга асосланган кириш қисм.** Бундай турдаги кириш кейинчалик вокал партия мавзусига айланади ва бутун кўшиқ ёки романснинг асосий мавзусини таърифлаб беради. Мавзу кенг ҳамда аҳамиятли даражада ривожланган бўлиши мумкин.

➤ **мустақил чолғу мавзуси ҳам кириш сифатида кўпинча учраб туради.** Бундай турдаги киришнинг вазифаси фақатгина керакли кайфиятни ифодалашдан иборат бўлмай, кейинги вокал партия куйи билан қарама-қаршилиқни вужудга келтиради.

Кўшимча киритилган чолғу қисм ҳам бадиий асарни ажралмас бўлагидир. Уларни *ритурнель интерлюдия* деб аташади. Ритурнель, интерлюдия, Булар ижрочидан ўзи яратган адабий қаҳрамон кечинмалари билан яшамоқни ҳамда мусиқага кўшилиб кетишни талаб қилади. Ритурнель, интерлюдиялар одатда романс ёки кўшиқ бандлари орасида боғловчи ролини бажаради. Интерлюдия кўпинча кириш материални такрорлайди ва бандни тугалловчи хисобланади. Бир вақтда интерлюдиялар банд ва бандни боғловчи, тингловчи диққатини бошқа ҳиссий ҳолатга ўтказиб беради.

Вокал асарларда чолғу йўли *яқунлаш* хулоса, маънони охиригача тугаллаб бериш ва резюме функциясини бажаради. Яқунлашни турли кўринишлари кўшиқ, романс ва опера номерларида учрайди. Булар:

- энг оддийси фон туридаги жўрлик.
  - вокал партияни охириги ибораси ёки жумласи такрори (ўзгарган ёки ўзгармаган тарзда).
  - охиригача сўзлаб берувчи якунлаш. Бунда олдинги бўлимдаги материал мусиқий жиҳатдан янгидан ривожланади. Кўпинча шундай турдаги якунлашда бутун асарни авжига тўғри келади.
  - Резюме, хулосали якунлаш кириш ёки янги мусиқий материалга асослаган бўлади. Каданс орқали олдинги бўлимдан ажралади.
- Таҳлил жараёнида чолғу жўрлиги ҳам муҳим ҳисобланади. Айнан жўрлик орқали баъзи вокал асарлар ўз таъсир кучига эгадир. Лекин жўрлик ўз ўрнида вокал куй чизигини бузмаслиги, унга халақит қилмаслиги лозим.

#### **Фойдаланилган адабиётлар:**

1. Анализ вокальных произведений. / Коловский О.П. муҳаррирлигида Л., 1998 й.
2. Бафоев М. “Рубоиёт ва композиторлик ижодиёти” Т., 2008 й.